

ОНТОЛОГІЯ ПРАВА

Андреев Д. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права та
юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

КОМУНІКАЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН ПРАВА ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Здійснено аналіз комунікаційної природи права як фактора забезпечення дієвості соціально-правових комунікацій між владою та суспільством. Доведено, що завдяки соціально-правовим комунікаціям устанавлюється специфічний вид взаємин, за якого системно передається інформація про усталені правила поведінки, що власне і є правовими нормами. З позиції комунікаційного підходу розглянуто правовий простір як сукупність актів передачі правової інформації.

Ключові слова: комунікація, право, правові норми, правова інформація, комунікаційна природа права, правовий простір, соціально-правові комунікації.

Проанализирована коммуникационная природа права как фактора обеспечения действенности социально-правовых коммуникаций между властью и обществом. Доказано, что благодаря реализации социально-правовых коммуникаций устанавливается специфический вид взаимоотношений, при которых системно передается информация об устоявшихся правилах поведения, какие, собственно, и являются правовыми нормами. С позиции коммуникационного подхода рассмотрено правовое пространство как совокупность актов передачи правовой информации.

Ключевые слова: коммуникация, право, правовые нормы, правовая информация, коммуникационная природа права, правовое пространство, социально-правовые коммуникации.

The article analyzes communicational nature of the law as a factor that ensures effectiveness of legal and social communication between the authorities and society. Due to the implementation of social and legal communications we have a specific kind of relationship in which information about the established rules of conduct, which, in fact, are legal norms, passes systematically. At the same time legal space, from the point of view of communicational approach, is a set of acts of transfer of legal information.

Keywords: communication, law, legal regulations, legal information, communicational nature of law, legal environment, social and legal communications.

Жодне суспільство має невизначену кількість систем, які наділені комунікаційними властивостями, тобто така система, по-перше, сама є інформацією; по-друге, визначає низку притаманних їй засобів для поширення власної інформації та інформації про себе; по-третє, використовує інформацію для виконання своїх функцій; по-четверте, забезпечує та сприяє діалогу між членами спільноти.

Усі вказані ознаки комунікаційної системи повною мірою стосуються і права. Тобто право є комунікаційною системою, що також використовує засоби комунікації для своєї реалізації. Право орієнтоване на регулювання суспільних відносин, які підлягають формальній визначеності, а мета права – охорона і відтворення (припинення) певних суспільних відносин, тобто створення і підтримання правового порядку за допомогою відповідних норм права.

Норми права виражають волю владного суб'єкта, спрямовану на стабільний правовий порядок, на відміну від моральних норм, які виражають уявлення про добро, позитивні якості особистості й стосунки між людьми, що характерні для певного часу й суспільства. Право визначає, інформує та за допомогою соціально-правових комунікацій регулює зовнішній порядок, з яким пов'язані соціальні очікування цього порядку.

У свою чергу, соціально-правові комунікації є своєрідною системою кодів, які піддаються розшифровці в межах конкретного соціокультурного контексту. У процесі дешифровки наданих правових кодів відбувається ознаявлення конкретного адресата з інформацією щодо «правильної» поведінки, яка, водночас, і є бажаною для всіх членів спільноти. При цьому слід урахувати той факт, що право як комунікаційна система невіддільна від права як форми соціального буття.

Таким чином, право як система правових кодів, конкретизованих у сукупності вимог, повелінь і норм, забезпечує постійно відтворюваний процес обміну інформації, який реалізується в описі можливої, обов'язкової та небажаної поведінки індивідів.

У зазначеному контексті, на наш погляд, особливої уваги заслуговують погляди представника критичної філософії Г. Радбруха, який трактує право як поняття культури. При цьому вчений відстоює ідею «втягненості» у сферу права внутрішнього духовного стану суб'єкта: «Якщо спосіб думок лише як симптом майбутніх дій підлягає правовій оцінці, то дії, якби вони розглядалися лише як симптоми способу думок, не регулюються правом. Відношення, виражені в діях, значимість яких

визначається не за тим, які вони є насправді, а у відповідності з тим, як вони виявляються в душі...» [10, с. 50, 51].

Сьогодні право асоціюється, насамперед, із системою норм, які мають формальне закріплення та мінімізовану кількість варіантів трактування. Саме цим вимогам відповідає такий вид права, як позитивне, що є письмово зафіксованими типовими правилами поведінки, які легітимізовані в суспільстві. Тобто таке право, яке ґрунтується на принципах раціональності та виступає ефективним та дієвим механізмом регуляції міжособистих відносин.

Отже, людина не може існувати поза сферою вербально-невербальної комунікації, оскільки без залучення до комунікаційної взаємодії з іншими членами спільноти неможливо бути складовою частиною суспільства та повною мірою відчутти власну реальність і зберегти свою особистість. Право, утворюючи правовий простір, є однією з комунікаційних систем у суспільстві, що забезпечує стабільність і стійкість суспільства як системи.

Тому неможливо уявити суспільство без наявності основної дійової особи – людини. Кожний із сегментів, просторів, підсистем суспільства в обов'язковому порядку конструює свого власного суб'єкта, який здатний комунікувати з іншими. У нашому випадку йдеться про суб'єкта права. За суб'єктом права закріплюється його визнання унормованої правової активності, правової свободи. Суб'єкт права має двоєдину природу: він є суб'єктом правових відносин і суб'єктом правової поведінки, що передбачає процес комунікації.

Водночас головною інформаційною одиницею в процесі здійснення правової комунікації є правова норма, яка, по суті, є виявом соціальної цілісності, тобто осмисленою й соціально-ціннісною нормовідносиною. Таким чином, право є порядком комунікаційних відносин, які виникають на основі нормативно-правової інтерпретації різних правових текстів, що мають як вербальний, так і невербальний характер.

У розрізі дослідження права як комунікаційного феномена особливої уваги заслуговують погляди сучасного бельгійського вченого М. ван Хоека, автора праці «Право як комунікація». Спираючись на досягнення дослідників комунікаційної природи права та визнаючи за основу своїх розмірковувань теорію комунікаційної дії Ю. Габермаса, основні ідеї лінгвістики, психології, правову теорію Н. Лумана, М. ван Хоек пропонує своє власне бачення права як комунікаційного явища. По суті, вчений пропонує нам синтетичну теорію, яка є цілком коректною в межах сучасного правового дискурсу.

Головною ідеєю теорії М. ван Хоека є визнання права творцем меж для людської діяльності – меж комунікації. «Право, – пише М. ван Хоек, – завжди засноване на комунікації». Учений доходить висновку, що право, власне, і є комунікація, підкріплюючи свою точку зору тим, що право є засобом людської взаємодії, а не автономним результатом [11, с. 410–413].

У теорії М. ван Хоека чітко прослідковується зв'язок права з комунікаційними діями людей – право засноване на комунікації. Такі дії репрезентовані, наприклад, між законодавцем і громадянами, між судом і сторонами судового процесу та ін. Саме тому комунікаційне право впливає із синтезу теорій, які вже наявні в науковому обігові та є різновидом культурно-історичного підходу до права.

У межах комунікаційного розуміння право трактується як відкрито-закрита система (когнітивно вона відкрита, але операційно замкнута), яка допускає різні трактування і взаємообмін різними точками зору. Тобто точка зору М. ван Хоека подібна до формули процедурних функцій права автора праці «Мораль права» Л. Фуллера, у межах якої право розуміється як інструмент соціального контролю і сприяння людським інтеракціям.

Зазначене можливе, оскільки право наділене силою, здатною до впорядкування: в процесі впорядкування суспільства право впливає на формування політичної влади і здатне її легітимувати. Право за допомогою правової мови також сприяє і процесу міжсуб'єктної взаємодії, створюючи сфери індивідуальної автономії шляхом надання необхідного мінімуму індивідуальних свобод і встановлюючи санкції проти небажаної поведінки.

Цілком погоджуючись із таким трактуванням права, М. ван Хоек надав наведеному інструментальному підходу зовсім іншого виміру: в процесі впорядкування суспільства та сприяння міжсуб'єктній взаємодії вирішальна роль повинна відводитися комунікації.

Особливістю концепції М. ван Хоека є те, що для обґрунтування своїх ідей він широко залучає правові ідеї інших учених, зокрема представників юридичного позитивізму, але при цьому не приєднуючись до жодної з них. Водночас М. ван Хоек у своїх міркуваннях тяжіє до ідей, висловлених Н. Луманом, зокрема, бельгійський учений під аутопойезисом розуміє процес самоорганізації, через посередництво якої система здатна створювати власну структуру й підтримувати своє існування, утворюючи напівзакриту систему.

Правові норми при цьому трактуються М. ван Хоеком як підґрунтя людських дій, при цьому апелюючи до мовних досліджень комунікації. Для лінгвістів цілком очевидним є той факт, що інформація може бути незрозумілою, якщо вона не заснована на комунікаційному відношенні між тим, хто її відправляє, і тим, хто її одержує.

Усе це безпосередньо стосується і нормативного регулювання в суспільстві. М. ван Хоек виступає проти теорій, у яких перебільшується роль законодавця (командна теорія права), і тих, які апелюють до особливої ролі адресата норми (правовий реалізм). Він прагне створити базу для ідеї обґрунтованості комунікаційної дії в контексті законодавчого процесу й правозастосування. Нам імпонує ця позиція. Саме соціально-правові комунікації, їх різні форми та моделі повинні формувати зміст правової мови, а не навпаки.

Водночас, як свідчить історія розвитку права та результати порівняльного правознавства, право як соціальний регулятор має різні форми предметного представлення та використовує для «виконання» своєї місії найрізноманітніші засоби та інструменти. Ще Б. Кістяківський указував на те, що «...немає єдиних і одних і тих самих ідей свободи особистості, правового устрою, конституційної держави, однакових для всіх народів і часів, як немає капіталізму чи іншої господарської або суспільної організації, однакової для всіх країн. Усі правові ідеї у свідомості кожного окремого народу одержують своєрідне забарвлення і свій власний відтінок» [6, с. 120, 121].

Соціально-правові комунікації як процес порозуміння та обміну інформації щодо легітимізованого впорядкування суспільного життя, змісту та правил поведінки відіграють важливу роль у підтриманні соціальної рівноваги та єдності спільноти. Водночас слід мати на увазі, що змістовне наповнення процесу соціально-правових комунікацій є двоєдиним. З одного боку, соціально-правові комунікації в межах суспільства детермінуються особливостями культурного розвитку цього об'єднання, а з іншого – вони впливають на формування культури конкретної спільноти, беручи участь у конструюванні ціннісного правового простору.

У межах такого підходу цікавими є розвідки німецького дослідника М. Вебера, який уважав, що соціальний простір, а отже, і правовий (як його складова) є базовою проекцією ідей, здатних інтегрувати суспільне життя. Зазначимо, що правовий простір визначається релігійними, моральними, ідеологічними засадами: зовнішній для людини порядок поєднується з внутрішнім, який є образами, оціночними судженнями, настановами. Легітимність

порядку, за М. Вебером, «...може бути гарантована тільки внутрішньо, а саме: суто ефективно: емоційною відданістю; ціннісно-раціонально: вірою в абсолютну значимість порядку як вираження найвищих істин; релігійно: вірою в залежність блага і спасіння від збереження цього порядку» [3, с. 439].

Одним із способів конструювання правового простору, який визначає і його національну складову, є права технологія. Поняття «правової технології» досить складно адаптується у вітчизняному правознавстві, якому зручніше користуватися поняттям «права техніка». Але вказані поняття не є тотожними, і навіть не є синонімічними. Оскільки «права технологія» охоплює всю сукупність принципів правотворчості та правотворення, що реалізуються в системі загальноприйнятих ціннісних координат.

Натомість «права техніка» є поняттям для позначення чітко визначених вузьких процедур у процесі законотворчості. Один із представників сучасної російської юридичної наук А. Черненко визначає правову технологію як систему принципів, методів і процедур для ефективного й раціонального конструювання правової системи у відповідності із поставленими задачами, що зумовлені конкретно-історичними потребами та інтересами [12].

Взаємозв'язок правової технології та національної правової культури (на прикладі римо-античної культури) у вітчизняній філософії переконливо довела В. Вовк [4]. На її думку, сучасні юридично-правові науки не використовують і не працюють як з поняттям, так і з явищем правової технології.

Хоча поняття «права технологія» близьке за звучанням до поняття «права техніка», але змістовно вони суттєво розрізняються: права технологія – це, насамперед, організований процес творення права, основні прийоми його «рукотворності», які є легітимними в межах конкретного суспільства; водночас права техніка – це набір прийомів і засобів створення права. Права технологія є одним із способів конструювання позитивного права в межах конкретної держави [4, с. 75–77].

У міфологічному суспільстві, зокрема, основним способом збереження й трансляції культурно-важливої інформації була соціальна пам'ять. Відсутність писемності сприяла безпосередньому спілкуванню між поколіннями, під час якого і передавалися основні інформаційні масиви. У цьому випадку звертання до культурної спадщини минулого виконує синтезуючу функцію в спільноті та є одним із засобів забезпечення стабільності в суспільстві.

Російський філософ і культуролог М. Петров як універсальні передумови підтримання стабільності в соціумі виділяв соціальна спадковість – «...передача від покоління до покоління накопиченого попередниками і закріпленого в соціальних інститутах досвіду сумісного життя, розподілу праці, обміну, пізнання, збагачення соціальних структур і трудових навичок новим знанням», тобто засобами соціального знання [8, с. 22]. Кодування соціального знання відбувається в процесі здійснюється соціально-правових комунікацій в «знакові» з подальшою трансляцією новим поколінням.

Поняття «знак» пов'язане з терміном «соціокод» як основна знакова реалія культури, що «здатна утримувати в цілісності й розрізненні фрагментований масив знання, розчленований світ діяльності та інститути спілкування» [8, с. 39].

Водночас із функціонуванням соціокоду безпосередньо пов'язана і комунікація, що, у свою чергу, за допомогою правової мови об'єднує людей, які живуть в один історичний період та в одному культурному просторі із загальним соціокодом. Відповідно, лише комунікація здатна передати інформацію про зміст соціальної пам'яті.

Звернемо увагу також на такий аспект здійснення соціально-правових комунікацій, як використання правової мови як однієї із складових культурно-менталітетних характеристик конкретної спільноти. На думку російського філолога М. Голева, правова мова є органічною складовою правової комунікації (оскільки є її компонентом). Природна мова відображає і формує свідомість пересічних носіїв мови-учасників соціально-правових комунікацій (будь-яка комунікація не може ефективно здійснюватися іншою (чужою, нерідною) мовою).

Правова сфера як різновид соціальної комунікації вибудовується за образом природних семіотичних систем, що означає відображення/відтворення глибинних презумпцій комунікації. За такого підходу соціально-правові комунікації посідають чільне місце серед різновидностей комунікацій: наукової, інформаційної, художньої, моральної, релігійної, мовної тощо. Звичайно, що «...кожна із названих сфер має свою власну структуру, свій соціально-ментальний простір, своєрідних типів суб'єктів та адресантів комунікації, особливі способи і засоби здійснення» [5].

Думка про взаємозв'язок соціально-правових комунікацій та правової мови сьогодні досить активно розвивається і в межах теорії права. Видатний російський правознавець С. Алексєєв зауважує: «Мабуть назріла потреба змінити ставлення в науці до словесно-документального, мовного викладу тих чи інших

положень в юридичних документах як нормативних, так і індивідуальних» [2, с. 7].

Таке припущення цілком кореспондується із затребуваністю в теорії права подальшого дослідження соціально-правових комунікацій, про що зазначає російський дослідник комунікаційних механізмів у праві М. Любимов: «...учасники правовідносин, які є суб'єктами права, передають та одержують інформацію за допомогою певної знакової системи (мови), і між ними відбувається акт спілкування, який можна назвати правовою комунікацією» [7, с. 133].

М. Любимов в основу своєї концепції поклав ідеї К. Шеннона і Р. Якобсона із загальної теорії комунікацій, визнаючи суб'єктами соціально-правових комунікацій державу як правотворчий орган і правозастосовувача, а мову – комунікаційним кодом.

Найбільший інтерес у розрізі досліджуваної проблематики становлять ідеї автора праці «Юридична техніка – судова лінгвістика – граматика права» російського вченого А. Александрова, який послідовно та рішуче відмежовується від попередніх інструментальних уявлень про роль мови в праві.

Його концепція полягає в тому, що він заперечує попередні ідеологічні основи теорії права, зазначаючи: «...радянська юриспруденція замість мови в центр правового універсуму помістила соціально-економічний базис, який нібито породжує нормативність». Радянські правознавці були переконані в тому, що мова лише відображає правові сутності, але їх не визначає... Учені вважали мову засобом виразу волі класу, що переміг, яка творить і новий світ» [1, с. 18].

Водночас такі концепції вчених об'єднує прагнення розробити модель права на основі феноменологічної методології та сформуванню погляд на право як на комунікаційний феномен, який має чітко виражений соціокультурний зміст, що повертає нас до тези про те, що соціально-правові комунікації є результатом і чинником формування культурно-ментальних особливостей конкретної спільноти.

На доказ висловленої тези необхідно звернутися до семіотики (науки про знаки), яка трактує мову та кожну мовну одиницю як знакову реальність. Таким чином, розуміння і передача правової інформації за допомогою мови передбачає процес інтерпретації та розшифрування смислів, закодованих у цих знаках. Члени конкретної спільноти знайомі із правилами дешифровки цих знаків, оскільки вони «закинуті» у світ своєї природної (рідної) мови. Водночас людині, не знайомій з

основними правилами дешифровки цих знаків, неможливо стати учасником комунікаційної взаємодії.

Мовна складова «соціально-правових комунікацій» сьогодні набула поширення в теоретико-правових дослідження певною мірою завдяки праці російського дослідника ролі комунікації у праві А. Полякова «Посткласичне правознавство і ідея комунікації» [9], у якій мова комунікації розуміється як структурно творча засада, а юридична діяльність тісно пов'язується з мовною діяльністю, яку можна кваліфікувати як омовлення правових відносин.

Можна цілком погодитися з цим авторським положенням, але, на жаль, А. Поляков процес омовлення правових відносин обмежує лише сферою законотворчої діяльності та інтерпретацією її результатів в діяльності законотворців. На нашу думку, вказана проблема є набагато ширшою та глибшою, оскільки слід погодитися, що правовий простір і соціально-правові комунікації не вичерпуються взаємовідносинами між двома вказаними суб'єктами взаємодії.

Сенс правової норми завдяки правовій мові завжди залишається зрозумілим і чітким, що надає можливість ефективно здійснювати соціально-правові комунікації: адресат правової норми завжди одержує незмінний зміст вимоги. Крім цього, він може його кореспондувати іншим учасникам – членам спільноти.

Отже, будь-яке суспільство не може існувати без комунікаційного обміну, який пов'язаний зі збором, накопиченням, переробкою і поширенням за допомогою правової мови інформації, яка під час здійснення соціально-правових комунікацій стає правовою. Інформаційно-правовий обмін між членами суспільства необхідний, оскільки він є запорукою узгодженості їх дій і забезпечує єдність громади в досягненні соціально значимої мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров А. Юридическая техника – судебная лингвистика – грамматика права / А. Александров // Проблемы юридической техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. – Н. Новгород, 2000. – С. 101–108.
2. Алексеев С. Право – конституционное социальное образование / С. Алексеев // Вопросы теории государства и права. – Саратов, 1983. – С. 7.
3. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер ; [пер. з нім. О. Погорілий]. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
4. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності / В. М. Вовк. – Полтава : Копі-центр, 2011. – 348 с.
5. Голев Н. Правовая коммуникация в зеркале естественного языка [Электронный ресурс] / Н. Голев. – Режим доступа :

http://konference.siberiaexpert.com/publ/doklad_s_obsuzhdeniem_na_sajte/golev_n_d_pravovaja_kommunikacija_v_zerkale_estestvennogo_jazyka/2-1-0-86.

6. Кистяковский Б. В защиту права / Б. Кистяковский // Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1994. – С.119–148.

7. Любимов Н. К вопросу о правовой коммуникации в законодательстве / Н. Любимов // Юрислингвистика-3: Проблемы юрислингвистической экспертизы. – Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2002. – С. 132–148.

8. Петров М. Язык, знак, культура / М. Петров. – М. : Наука, 1991. – 328 с.

9. Поляков А. В. Постклассическое правоведение и идея коммуникации / А. В. Поляков // Правоведение. – 2006. – № 2. – С. 26–43.

10. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух – М. : Международные отношения, 2004. – 240 с.

11. Хоек Марк ван. Право как коммуникация / Марк ван Хоек // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 410–413.

12. Черненко А. Правовые технологии и проблемы эффективности формирования правовой системы / А. Черненко // Сибирские юридические записки. – Красноярск, 2001. – С. 6–15.